

Tváři v tvář

REALISMUS JAKO MRAVNOST

Jiří Gruša

Myslím si, že spor o realismus je sporem o výběr, protože je víceméně zřejmé, že žádné dílo nikdy nezachytí realitu v jejím úhrnu, a protože je zřejmé, že ani není s to ji jako úhrn zachytit. Jistěže všechna ta slova, kterých bylo v učených hádáních užito, jako například poznání, odraz, zobrazení atp., postihují určité obecně platné pravdy nebo vztahy – jsou však natolik všeobecná, a světlo, které vrhají na svůj předmět, natolik matné, že vlastně vzniká klišé, pravděpodobné klišé, a to, jak známo, má velmi malou sdělnost a vlastně o to menší, čím pravděpodobnější.

Myslím si také, že výrok o díle, které nikdy nezachytí realitu v úhrnu, je axiomatické povahy, a že lze tedy od tohoto výroku dojít k závěru: smysl díla je právě v tom, že nezachycuje realitu jako celek, ale že si z ní vybírá – čili nahrazuje svět, jaký je, světem, jak je viděn a chápán.

Dílo jaksi zasypává propast mezi jednotkou a množstvím, mezi subjektem a objektem, lépe řečeno – uskutečňuje zvláštní, jedinečný spoj mezi tím, co je poznáváno, a tím, kdo poznává; spoj, pro nějž platí, že poznávané i poznávající jsou funkce vzájemné a ve svém celku nerozlišitelné. V této vzájemnosti a nerozlišitelnosti můžeme najít odpověď na stálou otázku, zda je umění nezbytné, či nikoli. Důvod jeho nezbytnosti spočívá právě v onom spoji, kde neosobní je smíšeno s osobním a nadosobním, kde člověku se ustavičně nabízí příležitost prověřit si svoje rozměry, zdůvodňovat svou existenci, harmonizovat se s nějakým druhem okolí nebo individualizovat se vůči nějakému druhu okolí atp.

Tomu všemu ovšem předcházela výběr z reality a tento výběr mohl uskutečnit pouze jedinec. Proto nás z hlediska vzniku a účinku díla, z hle-

diska tvorby zajímá hodnota takového jedince jako první, rozhodující a směrodatný předmět jakékoli úvahy o možnostech realismu v současné době. Lze totiž (ač to zní možná paradoxně) tvrdit, že realita je vždycky, ale o umělcích se stejného tvrzení nemůžeme odvážit s takovou jistotou.

Proto není spor o realismus nikdy sporem přímo o realitu, nýbrž pokaždé se někdo pře s oním jedincem o způsob výběru z této reality. Nikdy nejste nabádáni jenom: přikloňte se k realitě, protože ta slova ve své podstatě vždy znamenají: provádějte takový a takový výběr. Jde tu o průkazný tlak, který je možno označit slovem objednávka. Na tomto faktu samotném není zdaleka nic špatného, snad nějakých sto let vzrůstá objednávka a nabývá rozměrů, jež nelze přehlédnout. Háček není v tom, vyhnout se tomuto tlaku – vždyť koneckonců společenská objednávka je formou zvýraznění podstatných rysů vzhledem k výběru, a tedy formou orientace při výběru, háček tkví v tom, že v nynějším světě obrovité hospodářské koncentrace je těžké rozlišit tuto společenskou objednávku od objednávky institutivní -částečné, jež se nutně nekryje s onou společenskou. A háček je také v tom, že dnes je poměrně snadné, aby částečná objednávka získala vhodné prostředky k prosazování sebe samé jakožto celospolečenské.

Zdá se téměř jisté, a já jsem toho názoru, že dnes je realismus (jeho možnosti, smysl atp.) ve své nejvlastnější podobě problémem mravním – stačí totiž, aby tvůrce nerozlišil případnou disproporci mezi společenskou a částečnou objednávkou a vystavil se tak nebezpečí ztráty svého tvůrčího povědomí, schopnosti výběru, což s sebou nese i spoluvinu na všem, na všech skutečnostech, které mohou tragicky poznamenat jeho dobu. Proto tvůrce nemá a ani nemůže mít jinou záruku, než je vlastní mravní bedlivost. Tvorba nebyla ještě nikdy tak morálně náročná jako v současné době, neboť má-li částečná objednávka dostatek prostředků, aby se prosazovala jako společenská, má i dostatek prostředků, aby dostatečně kodifikovala vnější mravní normu a spolu s jinými vnějšími výhodami vykonávala vliv, jemuž podlehnout je (na první pohled) žádoucí, nebo dokonce (zmenší-li se míra vnitřní mravní pozornosti) morální.

Situace je komplikována i jinou okolností, totiž tím, že dávno neplatí pozorovatelsko-kritický tvůrčí přístup, jak jsme ho poznali v devatenáctém století. Tehdy totiž v mnoha ohledech jednodušší společenské poměry dovoľovaly, aby tvorba následovala po třebas i pasivním pozorování, aby třebas i pasivní pozorování mohlo vést k plodnému výběru. Dnes – s ohledem na zmíněné těžkosti v odlišení mezi dvojím druhem objednávky – je už sám výběr v podstatě tvorbou. Tedy ještě o tenhle moment se zvýrazňuje požadavek mravní připravenosti jedince, protože jedinec musí umět rozhod-

nout, zda je ochoten obnovit svou uměleckou existenci za cenu existence jako takové, a jestliže mu dříve většinou hrozilo jenom hmotné strádání či zneuznání, hrozí mu dnes perspektiva značně komplikovanější.

Záměna částečné objednávky za společenskou se může uskutečnit snadno a často, a samozřejmě že se předem neohlašuje. Možnosti realismu proto v mnoha souvislostech závisí na tom, jak se tvůrci podaří analyza, po níž je schopen dosáhnout jakéhosi ideálního stavu, v kterém míra vlastní odpovědnosti (tedy svoboda) sama ztělesňuje to, čemu jsme říkali společenská objednávka. Takový stav nejenom že připouští, ale přímo vynucuje osobní přístup k jakékoli problematice, protože nyní má každý osobní přístup rys určité univerzálnosti. Domnívám se, že je to způsobeno tím, jak úměrně ke komplikovanosti prostředí (ve srovnání s devatenáctým stoletím) a vzrůstu jeho nepřehlednosti došlo k podstatnému umenšení počtu základních problémů. Tak zúžený problémový okruh musí zobecňovat téměř každý osud, neboť o žádném osudu nemůžeme říci, že by nepostihl také nás. A děje-li se toto „zobecnění individuálního“ v oblasti naší denní praxe, je nasnadě, že i v oblasti tvorby se bez něho neobejdeme, že i v oblasti tvorby půjde o to zprostředkovat tuto zkušenost člověku. Vždyť tvorba ve svém konečném smyslu není ničím jiným než způsobem mravní odpovědnosti, a chce-li dostát svému poslání, bude její výsledek – dílo – činit člověka odpovědným, a čím více odpovědnosti mu uloží, tím více mu poskytne svobody.

Položit odpovědnost na bedra člověka, individualizovat ji, znamená umožnit člověku, aby pochopil svou spjatost s nepřetržitým dějinným úsilím lidské minulosti, a konečně – znamená to dát člověku zbraň proti všem odlidšťujícím prvkům ve světě, který nás obklopuje. Lze tedy říci, že realismus je otázkou mravnosti, mravnosti, kterou chápou jako uvědomělý výklad prostředí jakožto předmětu humanizace. A zde se znovu ocitáme u pojmu výběr a ocitáme se u něho proto, abychom ho mohli doplnit o vlastnost záměrnosti, vědomého postoje. Obojí totiž zčásti zaručuje, že v díle bude obsaženo sdělení, tj. dostatečný počet komunikací se světem – čili dostane se nám do rukou něco, co má aktivizační povahu. Dostatečné komunikace se světem – to je jediný možný způsob, jak učinit z *neúplnosti reality v díle* (viz výběr) *úplnost reality při vnímání díla*. Nejsme sice s to zachytit veškeré množství komunikací a tak dosáhnout úplnosti, jsme však schopni zachytit dostatečné množství komunikací shrnujícího významu a dosáhnout takové úplnosti zprostředkovaně.

V tom je celý realismus a v tom také je morální problém jeho vytváření, v tom je důvod, proč realismus je nutno (a přede vším ostatním) chápat jako mravnost. Mravnost, morálka tvůrce je svobodou a tato svobo-

da je ovšem přísná a často tragická, protože je mírou osobní a nepřenositelné odpovědnosti. Tvůrce je sice (stejně jako kdokoli jiný) vydán do prostředí nezávisle na své vůli a je stejně jako ostatní nucen toto prostředí vykládat – mít k němu praktický poměr, tím však, že je vlastně výsledkem tohoto prostředí, je také neopakovatelnou sumou veškerého dějinného úsilí (humanizačního úsilí) lidstva, a má tedy – řečeno trochu nadneseně – odpovědnost za všechny mrtvé, kteří jsou v něm, jedinci a tvůrci, nastřádání; má tedy odpovědnost zcela vlastní, nenormativní, jež je – zajisté – determinována společensky, ale nikdy nemůže být přenesena na skupinu, ústav či cokoli jiného. Nelze ji udílet, nýbrž sdílet a rozumí se, že pouze prostřednictvím díla.

(1964)

TRAGIKA SLOV

Jiří Pištora

Osudy slov, to jsou někdy vzrušující příběhy; stačí zalistovat v etymologickém slovníku, vyrovná se místy dobré detektivce. I slova mají své šťastné časy, kdy jsou docela sama sebou, a své doby temna, své tragédie násilí a nedorozumění. Chybí nám vědecké pracoviště, které by průběžně zpracovávalo frekvenční slovník denně publikované češtiny, a to je chyba. Statistický materiál, který by ukazoval, jak často je v tom kterém okamžiku vyslovováno to které slovo, by byl v rukou historika neocenitelný. Podarilo se například už přesvědčivě dokázat pomocí frekvenčního slovníku Máchova díla jeho autorství některých sporných textů, ano i dobu jejich vzniku a místo na křivce Máchova díla. Proč by nebyl možný opačný postup? Autor, to jest doba, je znám; je znám i bod na křivce vývoje společenského myšlení v každém okamžiku, který sledujeme. Určit průběh této křivky a její parametry v každém okamžiku je pak jen, zdá se, otázka metody.

Ovšem, frekvenční slovník funguje v souvislostech živého společenského organismu poněkud jinak než v souvislostech díla jednoho autora.